

Aminov Hayit Hasan o'g'li

Andijon davlat chet tillari instituti Roman-german va slavyan tillari fakulteti

Nemis tili yo'nalishi 101-guruh talabasi

Dotsent N.M.Qodirova

Annotatsiya: *ushbu maqolada adabiy til, uning bugungi kundagi orni, rivojlanishi, va shuning bilan birga adabiy tilning shevalar bilan qiyosiy tasviri yoritilib berildi.*

Kalit so'zlar: *adabiy til, shevalar, lingvistik xususiyatlari, konservativ yondashuv, yozma til, til muhiti.*

Annotation: *In this article, the literary language, its place today, its development, and, therefore, the comparative image of the nervous language with dialects were highlighted.*

Key words: *literary language, dialects, linguistic features, conservative approach, written language, language environment.*

Аннотация: *В данной статье были освещены литературный язык, его место сегодня, его развитие, а, следовательно, и сравнительный образ нервного языка с диалектами.*

Ключевые слова: *литературный язык, диалекты, язык языковые особенности, консервативный подход, письменность, языковая среда.*

Adabiy til — muayyan umumxalq tilining qayta ishlangan va me'yorlash-tirilgan, mazkur tilda so'zlashuvchi xalqning madaniy ehtiyojlariga xizmat qiluvchi shakli. „Qayta ishlangan“ tushunchasi nisbiy tarixan turli davrlarda, turli xalqlarda adabiy til o'zgarib turgan. Hatto ayrim bir xalqda ham Adabiy til turli davrda turlicha bo'lgan qadimgi turkiy adabiy til, hozirgi o'zbek adabiy tili. Ba'zi davrlarda bir xalq uchun boshqa bir xalq tili Adabiy til vazifasini o'tagan. Masalan, fors va turkiylar uchun mumtoz arab tili, yaponlar uchun mumtoz xitoy tili; ba'zi Yevropa xalqlari uchun lotin tili va boshqa Adabiy til bo'lgan. Adabiy tilning ikki — og'zaki ham yozma ko'rinishi mavjud. Har qanday Adabiy til xalq og'zaki nutqi asosida shakllanib, shu xalq tiliga xos shevalarni umumlashtiradi va barcha sheva vakillari uchun tushunarli shakl oladi. Rivojlangan Adabiy tilsiz boy madaniyatga ega xalq bo'lishi mumkin emas. Shu ma'noda Adabiy til jamiyatning dolzarb muammolaridan hisoblanadi. Adabiy til deganda ba'zan uni turli ko'rinishlari bilan qorishtirib yuboradilar. Xususan, yozma Adabiy til va og'zaki Adabiy til hamda badiiy adabiyot tili bilan Adabiy tilni ayni bir deb bo'lmaydi. Adabiy til o'z mezonlarini egallagan shu tilda so'zlashuvchilar barchasi uchun birdek. U ham yozma, ham og'zaki shakllarda amalda qo'llanadi. Badiiy asar (yozuvchi) tili ham Adabiy til me'yorlariga bo'ysunsada, 181 ta ko'plab xususiylik hamda umum e'tirof etmagan jihatlarni o'zida mujassamlashtiradi. Turli xalqlarda hamma davrlarda ham Adabiy til bilan badiiy asar tili bir taxlitda bo'lmagan. Adabiy til bilan milliy til o'rtasida ham farq bor. Milliy til shu tilning egasi

bo'lgan xalq millat bo'lib shakllanganda yuzaga keladi. Milliy til Adabiy til vazifasini o'taydi, lekin har qanday Adabiy til darhol milliy tilga aylana olmaydi. Adabiy til bilan shevalar o'rtasidagi munosabat alohida muammoni tashkil etadi. Shevalar tarixan qanchalik barqaror bo'lsa, Adabiy til uchun shevalarning vakillarini lingvistik nuqtai nazardan umumlashtirish shunchalik murakkablashadi. Hozirgi kunda ko'pgina mamlakatlar (masalan, Italiya, Indoneziya va boshqalar)da shevalar Adabiy til bilan teng suratda qo'llanmoqda. Adabiy til tushunchasi odatda til uslublari tushunchasi bilan bog'lanadi. Ammo bu bog'lanish bir tomonlama. Chunki til uslubiyatlarining o'zi Adabiy til ko'rinishlari hisoblanadi. Ular tarixan shakllangan, muayyan belgilar majmuidan iborat bo'ladi. Mazkur belgilarning bir qismi boshqa uslublarda takrorlanishi mumkin. Lekin, bu takroriy belgilarning ma'lum shaklda birikishi va vazifasining o'ziga xosligi bir uslubning ikkinchi uslubdan farqini belgilaydi. O'zbek tiliga Davlat tili maqomining berilishi (1989) o'zbek Adabiy til rivojini ta'minlovchi muhim voqea bo'ldi. O'zbek Adabiy til va turli xalqlar Adabiy tili rivojlanish tajribasi asosida yanada takomillashib bormoqda. Sheva (fors. — harakat tarzi, tarz, usul) — tilning fonetik, grammatik va lug'aviy jihatdan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan eng kichik hududiy ko'rinishi — sezilarli lisoniy tafovutlari bo'lmagan bir yoki bir necha aholi maskani (odatda, qishloq)da yashovchilarning so'zlashuv vositasi sifatida qo'llanadi. Sheva — bu boshqa Sheva tizimlaridan fonetik, grammatik, so'z yasalishi va lug'aviy belgilariga ko'ra farqlanuvchi lisoniy tizim sifatida mavjud bo'ladi. Masalan, qipchoq lahjasining mang'it yoki saroy shevasi, qarluq lahjasiga mansub marg'ilon shevasi va boshqalar o'zbek tilining eng kichik hududiy ko'rinishlari hisoblanadi. Alohida Shevalar birikib, lahjasi tashkil etadi. Shevalar tizimining murakkablik darajasi, asosan, ekstralingvistik omillar: Shevaning alohidalanish (ajralib qolish) darajasi, muayyan Sheva vakillarining boshqa Shevalar va tillarning vakillari bilan aloqa qilish darajasi, adabiy tilning shahriga ta'siri va shakliga bog'liq. Alohida ajralib qolgan Shevalarda uning vakillari bilan atrofdagi aholi o'rtasida aloqalarning yo'qligi geografik yoki siyosiy sabablar, atrofdagi aholining til, madaniyat, diniy e'tiqod jihatdan ayni Sheva vakillaridan keskin farklanishi tufayli, sheva vakillarining an'anaviy turmush tarzini saqlab qolishga astoydil intilishi oqibatida Sheva juda sekinlik bilan o'zgaradi, katta va kichik yoshdagilarning tilidagi farq sezilarsiz darajada bo'ladi. Adabiy tilning yoki boshqa shahrining kuchli ta'siri ostida bo'lgan shahrida aholining turli guruhlari nutqiga xos bo'lgan, birbiriga qarama-qarshi qo'yilgan va turli darajada farqlanadigan an'anaviy va yangi qatlamlar ajralib turadi. Milliy til tushunchasining hajmi va qo'llanish doirasi keng bo'lib, lahja va Shevalarni ham qamrab oladi. Shevalar adabiy til tushunchasiga kirmaydi, biroq ular tilning quyi shakli va tarmoqlari hisoblanib, adabiy tilni boyitish uchun xizmat qiladi. Adabiy til me'yorlarining takomillashuvi, fan va madaniyat taraqqiyoti, shahar bilan qishloq o'rtasidagi tafovutlarning kamayib borishi kabi ekstralingvistik omillar tufayli Shevalar ham asta-sekin o'z hususiyatlarini yo'qota boradi.

Shevalar tilshunoslikning dialektologiya bo'limida o'rganiladi. O'zbek Shevalarini o'rganishga G'ozzi Olim Yunusov, Ye.D. Polivanov, A.K. Borovkov, V.V. Reshetov, F. Abdullayev, ShevaShoabdurahmonov, A. Ishayev, S. Otamirzayeva, O. Madrahimov va boshqalar katta hissa qo'shdilar. Ad.: Reshetov V.V., Sh oabdurahmonov Sheva, O'zbek dialektologiyasi, T., 1978. Abduvahob Madvaliyev.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A.Nurmonov, N.Mahmudov, A.Sobirov, SH.Yusupova. Hozirgi o'zbek adabiy tili «A.Qodiriy nomidagi xalq merosi» 2003.
2. A.Numonov, A.Sobirov , SH. Yusupova. Hozirgi adabiy tili «O'zbekiston», 2003

Foydalanilgan axborot resurslari.

3. Uz.wikipedia.org/wiki/
4. Uz.wikipedia.org/wiki/